

УДК 911.3

Мирош М.В.
асистент кафедри туризму
Національний університет «Львівська політехніка»

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

У статті проаналізовано особливості археологічних ресурсів Львівської області, котрі могли б стати потенційним туристичним продуктом в контексті стратегічного розвитку туристичної індустрії. Охарактеризовано типові ділянки для потреб археологічного туризму на території Львівщини. Виділено головні проблеми розвитку та популяризації археотуризму в регіоні.

Ключові слова: археологічний туризм, пам'ятки археології, «чорна археологія».

В статье проанализированы особенности археологических ресурсов Львовской области, которые могли бы стать потенциальным туристическим продуктом в контексте стратегического развития туристической индустрии. Охарактеризованы типичные участки для нужд археологического туризма на территории Львовщины. Выделены основные проблемы развития и популяризации археотуризма в регионе.

Ключевые слова: археологический туризм, памятники археологии, «черная археология».

Myrosh M.V. The attractions of the archeological heritage at Lviv region as a factor in the factor of tourism development in the region

The article analyzes the features of the archaeological resources at Lviv region, which could become a potential tourist product in the context of the strategic development of the tourism industry. The common areas for the purposes of archaeological tourism in the Lviv region have been characterized. The main problems of the development and promotion archeological tourism in the region have been highlighted.

Key words: archaeological tourism, archeological sites, "black archeology".

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Туризм як одна із форм задоволення потреб людини в активному відпочинку має значний вплив на всі сфери людського життя, адже є чи не найдинамічнішою галуззю господарства та однією з небагатьох, де постійно зростає кількість робочих місць та наявний стабільний прибуток у державний бюджет. У час такого бурхливого розвитку індустрії туризму продукуються нові терміни, визначення для різних туристичних забав і виникають все нові чи нетрадиційні види туризму, які приваблюють нові групи туристів та приносять додаткові комерційні прибутки. Водночас в Україні розвитку та популяризації нетрадиційних видів туризму приділяється надто мало уваги. Тому створення нового асортиментного турпродукту, що представлятиме та позиціонуватиме регіони України в таких – нетрадиційних – видах туризму, є особливо перспективним.

Таким чином, науковий і бізнесовий інтерес до такого виду туризму, як археологічний, є дуже актуальним, оскільки такий туризм на території України розвивається досить пасивно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний розвиток туризму у світі та в Україні стимулював зростання інтересу науковців різних галузей до цієї проблематики. Водночас проблематика археологічного туризму порушуються в наукових дослідженнях вітчизняних вчених значно рідше й стосується здебільшого туристичного потенціалу окремих регіонів України для потреб археологічного та історичного туризму.

Отже, можемо констатувати слабку науково-теоретичну базу археологічного туризму в Україні, недостатню обізнаність із географією археологічних послуг і напрямів розвитку цього виду туризму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті вважаємо

дослідження можливостей розвитку археологічного туризму на території Львівської області. Ця мета передбачає реалізацію таких завдань: здійснення теоретичного аналізу поняття археологічного туризму; характеристика стану та сучасних тенденцій розвитку археологічного туризму в Україні; визначення потенціалу Львівської області для організації екскурсійних послуг з археологічного туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо спочатку, що розуміють під археологічним туризмом. Археологічний туризм – це різновид туризму, метою якого є відвідування місцевості, пов'язаної з археологією та археологічними розкопками.

Археологічний туризм в Україні був популярний ще за часів Радянського Союзу, коли практикувалося залучення в експедиції волонтерів, що не були професійними археологами. Постійна нестача трудових ресурсів для фізичної праці на великих площах і складних об'єктах спричинила залучення туристів, а точніше позаштатних співробітників; останніх, у свою чергу, приваблювала можливість зміни усталеного способу життя, пошук артефактів чи можливість необмеженого спілкування з вченими, незважаючи на їхні наукові здобутки та значущість. Частенько в таких експедиціях формувалися дружні колективи, що практикували розкопки з року в рік.

Сьогодні ж археологічний туризм здійснюється виключно на особисті кошти добровільних помічників. Оскільки археологічні розкопки, чи розвідки, як правило, ведуться у віддалених районах (не завжди), саме для туриста така участь скоріше нагадує похід, експедицію, що вимагає відповідного спорядження, на що потрібні немалі кошти.

Проаналізуємо територію Львівської області на предмет наявності об'єктів археології. Такими вважатимемо речові пам'ятки від найдавніших часів і до XIV століття (коли Львівщина була включена до складу Польського королівства). Адже археологія вивчає історію тих стародавніх суспільств, які ще не знали писемності або які вже знали письмо, але їхні писемні джерела до нас дійшли в обмеженій кількості та не можуть висвітлити всі сторони їх життя. Зауважимо, що більша частина історії людства вивчається за археологічними

джерелами і тільки менше одного відсотка – за писемними.

Стародавня історія Львівщини ділиться на декілька періодів. Періоди відображають важливі зміни в господарському та суспільному житті стародавніх людей. У пізній стародавній кам'яний вік, або пізній палеоліт (11–35 тисяч років тому), первісні люди лише почали освоювати територію Львівської області.

Згідно з даними археологічних розкопок, території, на яких розташований сучасний Львів і його найближчі околиці, були заселені аж в епоху мезоліту (8–11 тисяч років тому або IX – VI тисячоліття до нашої ери (далі – н. е.)). Зокрема, на території сучасних Брюховичів були знайдені кілька найдавніших поселень, у тому числі печерне, а також кам'яні вироби, які належать до культури Вороців-Старуня (VI – IV тисячоліття до н. е.).

У неоліті (новий кам'яний вік, VI – середина IV тисячоліття до н. е.) розширюється асортимент кам'яних, кістяних і дерев'яних знарядь. На Львівщині тоді жили племена лінійно-стрічкової кераміки, які свій глиняний посуд прикрашали лініями, ямками, зображеннями голови барана.

Мідно-кам'яний вік, або енеоліт (IV – III тисячоліття до н. е.), – період, коли люди почали виготовляти знаряддя з міді, але металевих знарядь ще було дуже мало, тому продовжували користуватися дерев'яно-кам'яними. На території Львівської області жили скотарсько-землеробські племена культури лійчастого посуду, кулястих амфор і лендельської культури. На південно-східну частину Львівщини просувалися племена трипільської культури (III тисячоліття до н. е.). До кінця мідної доби (III тисячоліття до н. е.) належать сліди поселень племен землеробів і скотарів, виявлені археологами на Замковій горі, а також на височинах Лисівки, Жупана і Чортових скель поблизу міста Винники (ці поселення вчені відносять до культури лійчастого посуду).

Бронзовий вік (початок II – початок I тисячоліття до н. е.) ознаменувався винайденням людиною штучного металу – бронзи (сплав міді з легіруючими металами оловом, свинцем). Бронза була твердішою за мідь, але на Львівщині її було обмаль, тому люди продовжують користуватися переважно кам'яними

знаряддями. Територію області займають племена культури шнурової кераміки, яких більшість вчених вважають індоєвропейцями. Назва культури походить від звичаю племен прикрашати свій посуд відтисками шнура. На території сучасного парку імені Івана Франка є курган, що датується початком доби бронзи.

У другій половині II тисячоліття до н. е. і до кінця бронзового віку на Львівщині живуть нащадки племен культури шнурової кераміки – племена комарівської культури (назва походить від села Комарів Івано-Франківської області, де були досліджені характерне для цієї культури поселення та могильник). Північну частину області заселяють споріднені з ними племена тшінецької культури (назва походить від села Тшінець у Польщі). Різниця між цими культурами невелика, тому їх деколи об'єднують в одну комарівсько-тшінецьку культуру.

У перехідний період від бронзового до раннього залізного віку (IX – VIII століття до н. е.) і частково в ранньому залізному віці на території нашої області жили племена лужицької (від назви міста Лужиця у Польщі), висоцької (від назви села Висоцьке Бродівського району) і голіградської (від назви села Голігради на Тернопільщині) культури.

Ранній залізний вік (VI століття до н. е. – рубіж нашої ери) ділиться на скіфський (VI – III століття до н. е.) і сарматський (III століття до н. е. – рубіж н. е.). Періоди називаються так тому, що в перший період на півдні України панували скіфи, а в другий – сармати, культура яких впливала на культуру праслов'янських і слов'янських племен, що жили в лісостеповій зоні України. У скіфський період наші далекі предки навчилися виробляти залізо та знаряддя з нього, але ще продовжували користуватися кам'яними знаряддями. У сарматський період кам'яні знаряддя витісняються залізними. Ні скіфи, ні сармати на Львівщині не перебували, але стародавні галичани через сусідні племена засвоювали елементи скіфської культури, зокрема поховальний обряд під курганами, зброю, прикраси.

У IV – III столітті до н. е. з польського Помор'я вздовж Зхідного Бугу на Львівщину просунулися племена поморської культури. А в I – III столітті н. е. на південну частину області просуваються племена даків, батьків-

щина яких була на території сучасної Румунії, під умовною назвою «липицька культура» (від села Верхня Липиця Івано-Франківської області), а з півночі вздовж Західного Бугу просуваються племена пшеворської культури (від міста Пшеворськ у Польщі). У II – IV столітті із заходу через територію Львівщини у Північне Причорномор'я йдуть племена готів під умовною назвою «вельбарська культура».

Львівщина є територією батьківщини слов'ян, яка простягається від Західного Бугу до Дніпра. Період з I по VIII століття називається ранньослов'янським. Пам'ятки ранніх слов'ян II – V століття мають назву «черняхівська культура» (від села Черняхів Київської області). Хоча на території Львівщини носіями черняхівської культури поряд зі слов'янами були також германці та фракійці.

Станом на 2002 рік в офіційному реєстрі пам'яток археології м. Львова та Львівської області було лише 488 об'єктів археології. Це один із найнижчих показників в Україні, який, на жаль, не змінився і дотепер. З 2002 по 2015 роки під час археологічного обстеження території Львівської області локалізовано майже 2 500 об'єктів археології. Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» вони повинні бути занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [6, с. 45].

Географічний розподіл пам'яток археології неоднорідний (рис. 1). Найчастіше пам'ятки археології трапляються в населених пунктах Сокальського, Жовківського та Яворівського районів. У Сокальському районі розташоване літописне місто Белз, столиця Белзького князівства, згадане в літописі в 1030 році. Давньоруських городищ і поселень у районі дуже багато, чимало пам'яток і більш давніх часів. У Жовківському районі багато поселень бронзового віку, зокрема комарівської культури. Також археологами досліджено декілька поселень раннього залізного віку, зокрема скіфського періоду. Є декілька давньоруських городищ. Археологічні об'єкти Яворівського району – це стародавні поселення та городища скіфського періоду, римського часу (черняхівські) та інколи давньоруського. Значна кількість об'єктів археології трапляється на території Старосамбірського, Кам'янка-Бузького, Золочівського, Радеківського, Перемишлян-

ського та Бродівського районів. Серед об'єктів є чимало поселень лендельської, комарівської культур, пам'ятки кам'яного віку (мезолітичні стоянки), поселення висоцької культури, черняхівські та давньоруські городища. Найменше археоб'єктів на Турківщині. Знахідок тут небагато, вони випадкові. Поселень не виявлено, оскільки це гірська територія, де не дуже активно велися археологічні розвідки.

Як бачимо, археологічна карта Львівщини представлена великою кількістю пам'яток різних хронологічних періодів. На жаль, на сьогодні процес їхньої каталогізації ще не завершений і вимагає детальних досліджень з метою виявлення, опису, систематизації та взяття на облік державними структурами охорони культурної спадщини.

Крім того, не кожен із зазначених вище археологічних об'єктів може стати потенційним туристичним продуктом. Розглянувши приблизний склад типового турпродукту археологічної спрямованості, можна виділити

основні елементи туристичної інфраструктури та ресурсів регіону, необхідних для його успішної реалізації. Це:

- 1) археологічно обґрунтована географічна місцевість проведення розкопок;
- 2) можливість екскурсій, лекцій, виставок археологічної спрямованості;
- 3) присутність кваліфікованих фахівців у галузі археології, бажано з досвідом викладання;
- 4) наявність значної території поруч із розкопками для встановлення наметового містечка;
- 5) наявність водойми в радіусі 50-100 м від місця розкопок;
- 6) інфраструктура: заклади харчування, стоянки, транспорт тощо.

Враховавши зазначене, зауважимо, що для сучасного туриста, активіста археотуризму цікавими будуть такі туристично-археологічні локації.

Центром археологічного, а також частково паломницького туризму може стати християн-

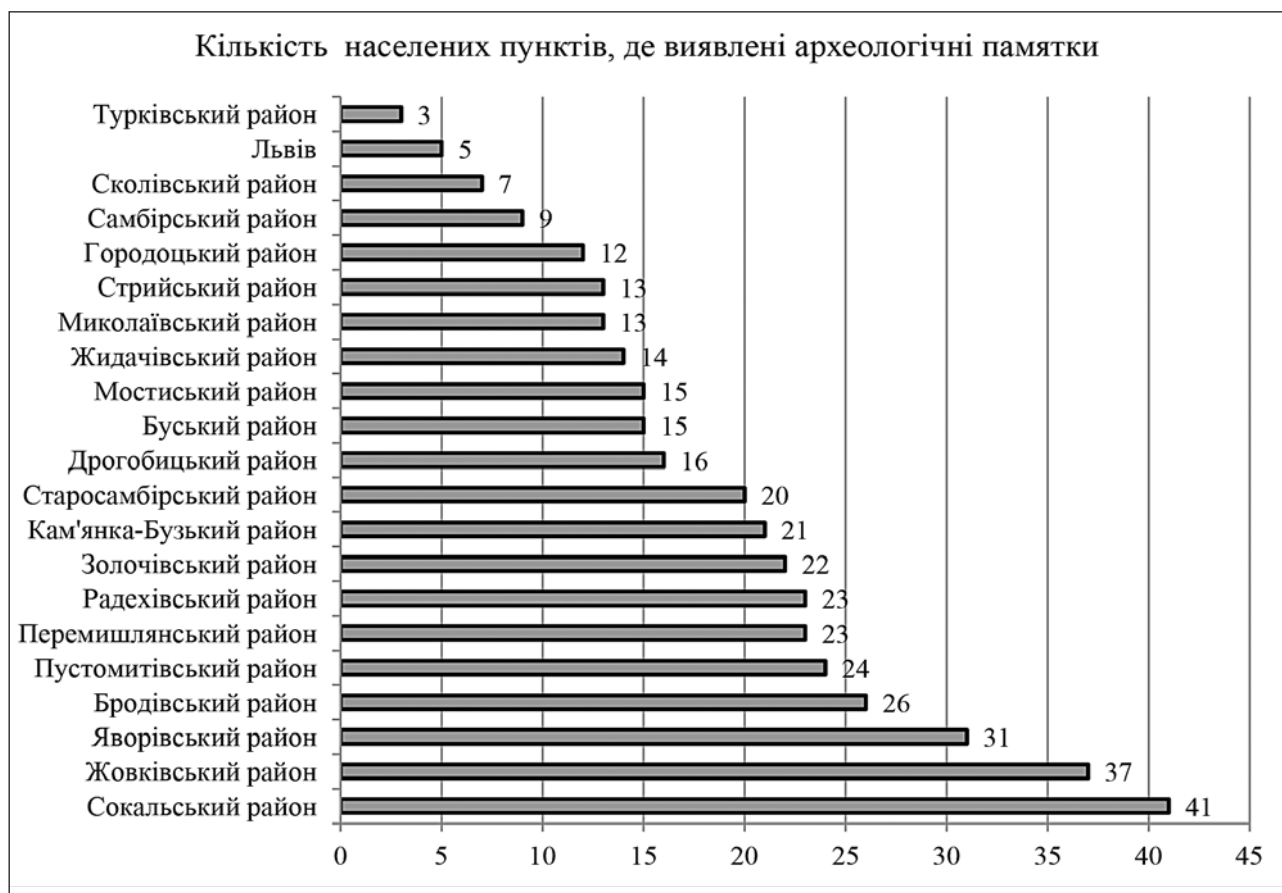

Рис. 1. Кількість населених пунктів Львівської області, де розташовані археологічні об'єкти, 2015 р.

янський некрополь XII – XIII ст. (неподалік від с. Підгірці Бродівського району Львівської області). Відкритий християнський цвинтар розташований біля окільної частини давньоруського міста Пліснеськ, яке двічі згадується в літописах під 1188 та 1233 рр., а також раз у «Слові о полку Ігоревім» (1187 р.). В урочищі Поруби на південно-західній околиці городища Пліснесько відкрито давньоруський курганний могильник із 300 курганів. На 100 метрів північніше хутора Пліснесько – монастирище XII – XIII століть. У хуторі Лісовики – давньоруське селище. У селі біля старої церкви – давньоруське городище XII – XIII століть. На території села Підгірці неодноразово знаходили римські монети. Нещодавно, 15 вересня 2015 року, у межах території пам'ятки археології національного значення – городища літописного міста Пліснеська був створений історико-культурний заповідник «Давній Пліснеськ». Місто Пліснеськ – одне із найбільших на теренах України давньослов'янське та давньоруське поселення, через яке пролягав один із двох варязьких шляхів в Україну.

У селі Висоцько Бродівського району археологами досліджені дві пам'ятки. Однак вони, очевидно, належать до одного поселення, оскільки обидві належать до висоцької культури. Сама назва «висоцька культура» походить від назви цього села. Її виокремив з-поміж інших археологічних культур у 1895 році Ісидор Шараневич. В урочищі Застав'я, у двох кілометрах на південь від Висоцького, виявлено ґрунтовий могильник висоцької культури, тут проведено розкопки. Між селами Висоцько та Заболотці виявлено три кургани висоцької культури, вони розкопані археологами.

У селі Теребежі на правому березі р. Ліберки, за 0,1 км від нафтопроводу, на поверхні невисокого пагорба знайдено крем'яний пошкоджений широкий серп, скребок на пластині та трикутний наконечник стріли. Вони виготовлені з темного кременю. Ці знахідки становлять, ймовірно, один комплекс і належать до висоцької культури.

На південно-західній околиці Лучківців Бродівського району, в урочищі Біля митника, на поверхні орного поля знайдено майже повністю збережену крем'яну клиноподібну сокиру довжиною 18 см з овальним перети-

ном. Подібні за формою та розмірами рубальні знаряддя зараховують до культури шнурової кераміки.

На північній околиці села Загурщина Жидачівського району над дорогою Загурища-Жидачів – селище часів XIV – XV ст. Воно розташоване на пологому лівому березі безіменного потоку. У культурному шарі, який залягає на глибину 0,6 м від сучасної поверхні, виявлено уламки гончарної кераміки.

Назва села Городище Самбірського району суголосна з аналогічного типу археологічною пам'яткою, і тому було проведено розвідку з метою виявлення її залишків. З орного поля зібрано дрібні уламки середньовічної кераміки.

Зовсім недалеко від Львова (близько 40 км), на околицях села Стільсько Миколаївського району, розташований унікальний історико-культурний комплекс – городище білих хорватів, що датується IX – XI ст. Воно охоплює величезну, понад 250 га, площу Бібрсько-Стільського горбогір'я, вкритого букво-грабовим лісом. Стільське городище – унікальний комплекс, який розкинувся на площі близько 200 км² і не має аналогів в Європі. Воно занесене до державного реєстру нерухомих пам'яток України. Тут збереглися чимало пам'яток історії: скелі, печера, підземні лабіринти й навіть жертovníки (трапляються жертovní ями). Стільське городище – центр історії того часу площею 15 гектарів, а оборонні стіни сягають аж 10 кілометрів. Кажуть, що під усім цим існує ще й підземне місто. Доказ – підземні лабіринти. Для любителів музейних експонатів у Стільську відкритий етнографічний музей, що розташований у приміщенні школи. Тут виставлено близько 460 експонатів, пов'язаних з історією поселення.

На горі Жупан у місті Винники археологи знайшли артефакти представників трипільської культури, які проживали на цій території. Археологи і раніше припускали, що трипільці могли жити в цьому регіоні, але доказів цього у вчених не було. Тепер же львівські та польські археологи змогли відшукати артефакти трипільців, зокрема посуд і житло. Це означає, що гора Жупан – найзахідніше місце, де жили трипільці.

Безперечно, особливо цікавими є археологічні артефакти міста Львова. Хоча останні

роки були не надто щедрим на дослідження у Львові, але в 2016 р. археологи НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України змогли продовжити розкопки на кількох цікавих ділянках у середмісті, зокрема на розі вул. Краківської та Вірменської і на вул. Шевській. Також провели шурфування на території синагоги «Золота Роза», завершили дослідження на ділянці на вул. Веселій, 5, і розпочали розкопки на вул. Льва, 2, на площі Старий Ринок.

Попри невелику кількість місць досліджень, археологам вдалося виявити багато цікавих артефактів, зокрема такі.

1. Влітку під час розкопок на розі вулиць Краківської та Вірменської археологам трапилась незвична знахідка – 70-сантиметровий дерев'яний меч, який дуже добре зберігся до наших днів. Таку річ науковці знайшли вперше. Датують її XVI ст. і припускають, що це могла бути дитяча іграшка.

2. На цій же ділянці вперше знайдено дерев'яні колодки для пошиття взуття, які попередньо датують XVI ст.

3. Унікальну знахідку подарував дослідникам і один з водозбірників, який розкопали на вул. Шевській, 4. З його заповнення витягли металеву миску з клеймом орієнтовно XV – XVI ст. Очевидно, вона зроблена з олов'яного сплаву.

4. З вулиці Шевської походить ще одна знахідка – бойова сокира XVI ст. Фахівці припускають, що (за аналогіями) вона могла потрапити сюди з Московії. Схожі сокири в той час були на озброєнні їхніх дружинників. Зроблена вона із заліза з клеймом і дуже добре збереглася до нашого часу.

5. Ще однією цікавою знахідкою минулого року є фрагменти глечика XV – XVI ст. з території синагоги «Золота Роза».

6. У XVIII ст. дуже популярними серед можливих людей були декоративні полив'яні миски, оскільки технологія їх виготовлення сягнула високого рівня.

7. Найважливішою за науковим значенням знахідкою 2015 року з теренів Львова археологи вважають фрагменти ліпного горщика VIII ст., який належав носіям лука-райковецької культури.

Загалом у Львівській області нараховується понад 750 пам'яток стародавньої історії. Це

велика й неоціненна спадщина, що представлена різноманітними та численними археологічними пам'ятками. Вони в тій чи іншій мірі зберігають «історичну пам'ять» про минуле у вигляді залишків споруд, поховань тощо. Будучи органічно пов'язаними з місцевістю та ландшафтом, археологічні пам'ятники є нерухомими. Усі вони відображають тією чи іншою мірою діяльність людей минулих епох, бо в тих стародавніх поселеннях, городищах, похованнях – історія та коріння українського народу. Вони, як і всі пам'ятки історії, є власністю держави та перебувають під її охороною.

Ще не вся територія області обстежена археологами, і в зонах будівництва, земляних робіт, затоплень можуть знаходитися археологічні пам'ятки, саме тому з метою запобігти їх руйнуванню законом передбачено погодження всіх проектів будівельних, земляних робіт і затоплень з Обласним науково-методичним відділом охорони пам'яток історії та культури. Унаслідок порушення українського державного законодавства багато пам'яток зруйновані та втрачені для нашої культури. Археологічні пам'ятки неоднакові за своєю інформативністю, але в будь-якому разі є важливими та часто незамінними джерелами вивчення минулого.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Археологічні пам'ятки – непоправні об'єкти матеріальної та духовної діяльності людей минулого. Їх кількість не збільшується, а, навпаки, щорічно зменшується в результаті природного руйнування, техногенного втручання (коли під час промислового будівництва руйнуються пам'ятки археології) або антропогенного впливу (внаслідок нещастя або байдужого ставлення людини до минулого). Нарешті, археологічні пам'ятки зникають і в результаті наукових розкопок. Перестаючи існувати, вони переходять у нову якість – стають джерелом історичних відомостей.

Істотно завдає шкоди розвитку археологічного туризму на території Львівської області «чорна археологія». Самотужки із цією проблемою в області уже не впоратися. Закон України «Про охорону археологічної спадщини», ухвалений Верховною Радою в 2004 році, не виконується. Пам'ятки-старожитності –

а це поселення, могильники, кургани, стоянки, городища літописних міст, поховання, різні типи знарядь праці, зброї, посуду, прикраси, предмети побуту – піддаються масовим атакам чорних копачів, які буквально все перекопують, нищать і забирають найцінніше.

В Україні проблема з діяльністю чорних копачів почала про себе заявляти особливо гостро десь 5–7 років тому, коли почав активно проявлятися доволі потужний прошарок людей із грошима, які можуть собі дозволити вкладати кошти в незаконні розкопки.

Саме тому не лише покарання, але й осуд суспільства та правильне виховання й пропагування культури відпочинку можуть стати на перешкоді невігластву. У світі давно є нормою свідомо участь молодих та енергійних людей, що за фахом, уподобанням чи хобі обрали для себе такий різновид рекреації, як археологічний туризм (участь в археологічних розвідках, розкопках, екскурсіях, подорожах), адже він дає можливість не лише пасивно споглядати, але й цілком легально працювати, відшукуючи «скарби», та бачити результат туристичної

подорожі, комунікувати в іншому колективі та в інших природних умовах. Процес рекреації під час таких подорожей тісно пов'язаний з актуалізацією потенціалу найрізноманітніших релаксантів, які реально сприяють оздоровленню й активному відпочинку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрова А.Ю. Міжнародний туризм : [підручник] / А.Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, – 2002, – 470 с.
2. Арбузова К.И. Проблемы развития археологического туризма в Западносибирском регионе / К.И. Арбузова // Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы гуманитарных наук». – 2012. – Томск, 5–6 апреля. – С. 52–54.
3. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» від 18.03.2004 р.
4. Зорін І.В. Туристський термінологічний словник / І.В. Зорін, В.А. Квартальнов. – М. : Радянський спорт, 1999. – 384 с.
5. Квартальнов В.А. Туризм: теорія і практика / В.А. Квартальнов. – М. : Фінанси і статистика, 1998. – 312 с.
6. Сапрунова У. Туризм: еволюція, структура, маркетинг / У. Сапрунова. – М., 1998. – 320 с.